

v.l.s.
97

MEDEDELINGEN

DE ZEVENDE DIALOOG VAN PETER DORLANT'S « VIOLA ANIMAE »

NU de Zelemse kartuizer Peter Dorlant in een vernieuwde belangstelling is getreden¹ kan het zijn nut hebben een zijner latijnse werkjes-in-dialoogvorm (een der 21 door Paquot² opgesomde) aan het Nederlands vroomheidslievende publiek voor te stellen. Het betreft zijn « Viola Animae », hoofdzakelijk bestaande uit enerzijds zes *dialogen*, die het uitgebreidere werk van Raimundus de Sabunde : *Theologia naturalis*³ resumeren, en anderzijds een *zevende* dialoog tussen Maria en Dominicus over de Heilige Geheimen van de Passie Onzes Heren.

Dat Dorlant de auteur van de *Viola Animae* is vond ik nergens betwijfeld, dan in de pas verschenen « Bibliographie Chronologique de la Littérature de Spiritualité et de ses sources (1501-1610) » van Pierre Dagens (Desclée de Brouwer 1952), p. 79,

¹ Naar aanleiding van het betwiste auteurschap van *Elckerlyc*. Zie o. a. OGE 1952, blz. 214 en blzz. 281-300 ; ib. 1953, blz. 89-98.

² Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas etc.* Louvain 1765, t. I, p. 586-7. Hier worden 7 gedrukte werken en 53 mss. opgesomd, waaronder 21 beginnen met « Dialogus... ». Onder de andere zijn er wellicht nog in dialoogvorm opgesteld. (Cf. *Viola animae*). In *Biographie Nationale* VI somt Reusens zes bewaarde latijnse hss. van Dorlant op. In O. G. E. 1952, blz. 289 en 1953, blz. 97 vindt men de referentie van twee Nederlandse hss. bewaard te Gent.

³ *Theologia Naturalis sive liber creaturarum specialiter de homine & de natura eius in quantum est homo et de his quae sunt ei necessaria ad cognoscendum seipsum et Deum et omne debitum ad quod homo tenetur et obligatur tam Deo quam proximo. Compositus a venerabili viro magistro Raymundo de Sabunde. In artibus et medicina doctore. et in sacra pagina egregio professore.* Deventer, Rich. Paffraet (vóór 1485). Zie Polain, *Catalogue...* (zie n. 6), III n° 3312.

R. de Sabunde geboren te Barcelona, studeerde te Parijs, was doctor in de Artes en de Medicijnen, doceerde Theologie te Toulouse, waar hij als rector der Universiteit in 1437 overleed. Zijn groot werk is meermalen gedrukt, vóór 1485 te Deventer, in 1488, in 1495 te Straatsburg (Hurter, II, 803-5) ; de z. g. editio princeps is die van Parijs in 1509, gevolgd door vele andere. Dagens (Bibliographie Chronologique, 1952) geeft Franse vertalingen van 1551 en 1569.

waar het heet « attribué à Dorlant ». Ook al komt de naam van de kartuizer niet voor in de titelopgave van de ons bekende drukken van tijdens zijn leven (hij overleed in 1507), toch bevinden zich daarin twee *Epigrammata*, het eerste van een ongenoemde, het tweede van Mattheus Herben, die Peter Dorlant uitdrukkelijk als samensteller bezingen⁴.

Ons opzet is vooraf de lijst van de bekende drukken van de *Viola Animae* op te maken met enkele aanvullingen op de beschrijvingen der bibliografen, om daarna de zevende dialoog meer van nabij te beschouwen.

I. — DE BEKENDE DRUKKEN DER « VIOLA ANIMAE »

1. — 1499 te Keulen bij Henr. Quentell; in-4°.

De eerste druk, 'n incunabel, is van 29 Mei 1499⁵ te Keulen door H. Quentell. Beschrijving bij Polain⁶ onder nr 1349; en nog uitvoeriger in de *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*⁷, Band VII onder nr 9046, waar ook niet minder dan 54 vindplaatsen worden aangeduid (voor de Nederlanden: te Antwerpen, Plantin-Museum, den Haag, Leuven en Deventer).

2. — 1500 te Toledo; in-4°.

Volgens *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, nr 9047, is deze druk van Peter Hagenbach, op 31 Augustus 1500. Er worden 17 exx. op 15 verschillende vindplaatsen aangegeven, geen enkel in de Nederlanden.

2bis. — 1500 te Keulen: door Copinger⁸ aangeduid, door *Gesamtkatalog* betwijfeld: « nicht nachweisbar »; waarschijnlijk 'n verwarring met de druk te Keulen van 1499 of die van 1501.

⁴ Zie deze verzen in de beschrijvingen van n° 3 en n° 4.

Matheus Herben, « theologus et poëta insignis » (Foppens), geboren in 1451, was rector aan de school bij St Servatius' Collegiale te Maastricht, begaf zich rond 1494 bij Trittenheim in Spanheim; men kent zijn overlijdensdatum niet. Zie Biographie Nationale, IV, IX, 236.

⁵ Niet 1494, zoals P. Dagens, o. c. p. 79 schrijft.

⁶ Polain, Catalogue des livres imprimés au quinzième siècle dans les Bibliothèques de Belgique. Bruxelles, 1932.

⁷ Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Bd VII, Leipzig, 1938.

⁸ Copinger, Supplementum to Hain's Repertorium Bibliographicum. 1898-1902.

3. — 1501 te Keulen bij H. Quentell ; klein in-4°.

Wij geven de beschrijving van het ex. dat zich in de Bibliotheek van het O. L. Vrouwe-College S. J. te Antwerpen bevindt, hoewel geen merkelijke verschillen met de uitgave van 1499 opvallen. Wij geven echter ook de overgang aan van dialoog zes op zeven, daar die voor ons doel een zeker belang vertoont.

[aai] *U i o l a a n i m e per modum dyalogi inter Raymundum Sebundium artium medicine atque sacre theologie professorem eximium & dominum Dominicum seminiverbium. De hominis natura (propter quem omnia facta sunt) tractans ad cognoscendum se. deum. et hominem.*

Volgt : *Epygramma : Multiplices cernis iamiam studiose libellos...* De laatste vier verzen luiden :

*Emptor habeas animam valeas quo pascere flore
E coelo venit : quicquid odoris habet
O quotiens dices : valeas bene candide dorlant
Qui primus doctis tradidit auctor opus.*

verso : *Mathei Herbeni poete laureati Epigramma ad lectores : Quisquis brevi cupias artis cunctas superare...*

De laatste vier verzen :

*Hinc tua perpetua merces dorlande manebit
Ingenio cuius voluitur iste liber
Extractus magno summa studio Raymundi
Theologi sacri : que spaciosa fuit.*

aa ij : *Distinctio libri cum Tabula...*
Incipit tabula capitulorum...

Aij (sic ; moet zijn Ai) *Prologus ; verso : Isagogicum seu introductorium in materiam subsequentem.*

Aij : *Hic incipit scala nature... [dyalogus primus]*

Nij, verso : ¶ *Finit inter magistrum Raymundum sebundium & dominum Dominicum seminiverbium disputatio. de homine propter quem alie crature facte sunt. ex quarum cognitione illuminatur homo ad cognoscendum & se. & deum. & alias creaturas.*

INCIPIT SEPTIMUS DYALOGUS

pulcerrimus ac deuotissimus inter Mariam & Dominicum. de mysteriis sacre passionis domini nostri iesu christi semper benedicti.

[Püüij] (ongefolieerd, laatste bladzijde recto) :

¶ *Finit dyalogus de mysteriis sacre passionis christi. alijs quoque salutiferis doctrinis. quibus homo suas actiones potest ordinare in laudem dei ac gloriose virginis marie ut patet intuenti. & per consequens totus liber iste (qui viola anime inscribitur) merito cum verum odorem vite doctrine sapientieque spiret in septem distinctus dyalogos Coloniae Impensis honesti viri Henrici Quentell denuo Impressus Anno natalicij salvatoris nostri. Jesu christi. M.CCCCC.j. Die. decimosexto mensis Julij.*

Verso : *Epygramma ad librum : Inter honoratos. nulla formidine, libros... en : Ad beatam Annam Carmen : Hic effunde preces deuote poplite flexo...*

4. — 1533 te Antwerpen, bij Martinus de Keyser ; in-8°.

Aangegeven door Paquot I, 586, en beschreven door Nijhoff-Kronenberg⁹, onder nr 735. Bij de vier vindplaatsen daar aangegeven (de vierde bij de aanvullingen, vooraan) dient als vijfde te worden aangestipt : Bibliotheek van het Ruusbroec-Genootschap te Antwerpen.

Deze druk werd bezorgd door Willem van Branteghem, kartuizer eerst te Antwerpen (Kiel), later met de verhuizende kartuize in 1543 te Lier¹⁰.

Wij geven hier wederom de beschrijving, vooral om de overgang tussen dialoog zes en zeven.

[* 1] *Viola animae, recens castigate, nec non novis super veteres annotatiunculis, margini adiectis locupletata ; cum indicibus tum Dialogorum, tum capitum, operi praefixis. Versa pagina, quid spiret haec uiola odoratur. Martinus Caesar, Mense Augusto. Anno M.D.XXXIII.*

Het geheel in een omlijsting van vier kleine, slecht aaneensluitende houtsneden.

verso : *Gvilhelmvs de Branteghem, Alostanus, Cartusiensis, animae Christianae, εν ποίσει.*

O nimium mens chara Deo, pulcherrima rerum,...

⁹ Nederlandse Bibliographie van 1500 tot 1540 door Wouter Nijhoff en M. E. Kronenberg, 's Gravenhage, 1923.

¹⁰ Over Willem van Branteghem zie *Biographie Nationale*, I, 908-9 en Paquot II, 63.

* 2. *Libellus hic qui Viola animae inscribitur, septem dialogos continet. Quorum sex primos Petrus Dorlandus Cartusiae Diestensis monachus indigena concinnauit ex Theologia naturali. M. Raimundi Sebundij Hispani, quam in hos dialogos velut in compendium coegit. Septimi vero Dialogi autor est idem Dorlandus.*

verso : *Index. Catalogus argumentorum, septem Dialogorum sequentium...* Onderaan : *Index omnium Capitulorum sex primorum Dialogorum Violae anime.*

[* 7] : *Finis tabulae... Valet sollicitudines, Beata tranquillitas.*

verso : *Ex Ioanne Spanhemensi de ecclesiasticis Scriptoribus* (over Raimundus Sebeyde (sic)).

[* 8] verso : *Divi Gregorii Nazareni (sic) Epigramma versum e Graeco incerto interprete hic ascriptum ne vacua esset charta.*

Fol. 1, r. *Praefatio in Dialogos sequentes...*

Fol. 2, v. *Isagogicum...*

Fol. 4, r. : *Scala naturae...* (bovenaan reeds : *Dialogus primus*).

Fol. 166, r., 7^e regel : *Inter. M. Raimundum Sebundium Medicum, & D. Dominicum verbi Dei concionatorem finis disceptationis de homine, propter quem aliae creaturae factae sunt : ex quarum cognitione illuminatur homo ad cognoscendum & se : & Deum, & alii//lias (sic) creaturas.*

SEPTIMUS DIALOGUS

inter Mariam & Dominicum, de mysterijs Passionis Domini nostri Iesu Christi, Autore. D. Petro Dorlando, instituti Cartusiensis monacho.

Fol. 191, r. *Septimi dialogi finis.*

Fol. 191, v. *Finis Violae animae recognitae neque non margineis annotatiunculis auctae, in coenobio Cartusiensium Antuerpianorum : Anno mundi conditi iuxta Hebraeorum supputationem 5487; Instaurati vero. 1533. Errata...*

(Fol. 192, r.) *Epigramma ad libellum.*

Inter honoratos : nulla formidine, libros...

Onderaan : *Excudebat Martinus Caesar Antuerpiae Nonis Sextilibus Anni. M.D.XXXIII.*

verso : Houtsnede met triomfantelijke Christus, aan wiens voeten een kartuizer geknield is. Onderschrift : *F. Guill. de Branteghem Alostanus.*

Nate Deo, humanos olim misera te labores...

Het ex. van de Ruusbroec-Bibliotheek is gebonden in een merkwaardige paneelstempel : « Wapenen des Heren », d. i. Jezus staande in een graf, vóór het Kruis, met de werktuigen van het Lijden — het visioen van S. Gregorius. (Bemerking van Pr. Verheyden).

5. — 1543 te Antwerpen, bij Mich. Hillenius ; in-24°. Aangegeven bij Paquot, I, 586.

6. — 1544 te Lyon, bij Seb. Gryphius. Aangeduid door P. Dagens, B. C. p. 79.

7. — 1550 te Lyon, bij Seb. Gryphius. Aangeduid door Dagens, *ibid.*

8. — 1568 te Lyon, bij Seb. Gryphius. Aangeduid door Dagens, *ibid.* en door Hurter, *Nomenclator*, II 805.

*

De uitgave door Willem van Branteghem bezorgd (nr 4) heet te zijn : « recens castigata, nec non nouis super veteres annotationibus, margini adiectis locupletata ». Door enkele steekproeven is mij gebleken, dat dit voor de zevende dialoog hoofdzakelijk neerkomt op het aanbrengen van de referenties naar de Schriftuurplaatsen in de rand, en het vermeerderen der randtitels¹¹, het weglaten van Matheus Herben's epigram en van het *Ad Beatam Annam Carmen*, en het toevoegen van een eigen, niet onverdienstelijk gedicht, dat wij hier afdrukken :

*O nimium mens chara Deo, pulcherrima rerum,
Unius ac trini uiuida imago Dei.
Iam desponsa tuo fœlici fœdere Christo :*

¹¹ Op fol. 189 v werd het verkeerde « *Unde hoc agnovisti* » (van de Keulse editie van 1501, Piiij) verbeterd in « *Bene id agnovisti* ». — In dezelfde uitgave van Keulen (nr 3) staat geen enkele verwijzing naar de H. Schrift. — Wat de rand-titels betreft : van Branteghem heeft er 'n dozijn bijgevoegd, drie andere weggelaten en 'n paar licht gewijzigd (b. v. « *Cur Christus clavis confixus* » i. p. v. « ... clavatus »).

Vncta Πανομφάου¹² filia Regis ades.
Hæres perpetui sacra per consortia regni :
Et soror et f. atris nupta pudica tui.
Quando tuos sequeris votis flagrantibus ignes :
In sponsi aspirans oscula casta tui :
Per iuga, per valles, per florida prata, per agros,
Dilectum quærens, irrequieta tuum.
Et modo per timidos adiuras sedula ceruos
Aequales nimio languido amore tuas :
Malaque defectas recreent nunc mitia vires :
Nunc mihi ais tenerum cingite flore latus.
Huc ades : huc oculos, properos huc flectito gressus.
Expande huc calathos¹³, virgineosque sinus.
En tibi viuificum Violam quae spirat odorem :
Hic tuus est ; florem collige virgo tuum.
Bis medici Hispanis Raimundi¹⁴ creuit in hortis
Naturae, ac sacri Πνεύματος, istud opus.
Pneumatis istud opus : diuini hoc pignus amoris,
Assidua terito nocte dieque manu.
Hic natiua tibi tua sese prodit imago :
Hic quae sis Christi munere facta, vides.
Natura vt noscas : redames vt pectore toto :
Spiritus hic summum datque docetque¹⁵ Deum.
Ecquid agas : quid non : quid fratri debita pendas :
Quae ve Creatori, hic erudiere tuo.
Praemia quin etiam sancto hic promissa labori :
Laetaque post gemitus gaudia longa breues.
Ergo age quære tuum : quære hic (si quæris) Iesum :
Sat faciet votis flosculus iste tuis.

ἐὺχέλωσο¹⁶.

¹² Bijnaam van Zeus, « die alle voorspellende geluiden zendt ». Wel eigenaardig hier, deze reminiscentie uit de mythologie.

¹³ Korven.

¹⁴ Raimundus de Sabunde, auteur van de *Theologia naturalis*, was 'n Spaans geneesheer. *Bis crevit* : deze bloem groeide tweemaal : versta : deze *Viola animae* behandelt zowel de natuurlijke als de bovennatuurlijke orde. Zie 'n paar verzen verder : *nativa imago* en *quae sis munere Christi facta*.

¹⁵ Er staat verkeerdelijk : *deceatque*.

¹⁶ Letterlijk : ik schei er mee uit !

II. OVER DE GEHEIMEN VAN JEZUS' LIJDEN

Zoals uit de beschrijving van de nummers 3 en 4 duidelijk blijkt, is de zevende dialoog, al maakt hij deel uit van het gehele werk, toch gans afzonderlijk te beschouwen. Het is geen resumé meer van Raymundus de Sabunde's grotere *Theologia naturalis*, zelfs geen eigenlijk vervolg er op; de dialoog geschiedt niet tussen den meester (Raymundus) en Dominicus, doch tussen deze laatste en Onze Lieve Vrouw; bij 't einde deint de dialoog zelfs uit tot een gesprek met drieën: Jezus, Maria en Dominicus. Het onderwerp is origineel van Dorlant (wij zullen dadelijk zien in hoeverre). En reeds de Keulse editie noemt hem apart en looft hem met de epitheta: « dialogus pulcherrimus et devotissimus ».

Inhoud

Dominicus, verpersoonlijking van de vrome ziel, die zich gans den Heer wil toewijden, ontmoet Onze Lieve Vrouw op Paasdag, en begint met te zeggen, dat hij « eergister », d. i. op Goede Vrijdag eerst met Petrus — dus van verre — de Heer op Zijn lijdensweg is gevolgd, en zelfs tot in het praetorium is binnengedrongen en zich ten slotte onder het Kruis met Joannes heeft bevonden. Maar toen hij Maria's leed zag, heeft hij het niet aangedurfd haar op dat ogenblik aan te spreken; nu hij echter weet, dat Jezus verzezen is, durft hij Maria zijn verlangen te kennen geven om de redenen te vernemen niet alleen van Jezus' lijden in het algemeen, maar van elk bijzonder lijdensmoment, van elke kwelling en foltering, van elke gebeurtenis, die met de Passie in verband staat. Deze samenspraak brengt derhalve de mystieke betekenis van Jezus' lijden, met het antwoord op de vragen: waarom de geseling; waarom boog Jezus het hoofd; waarom stierf Hij buiten de stad; waarom moest Simon het kruis meedragen, etc. Na de verstrekte uitleg, wil Maria Dominicus nog aan een grote verlichting deelachtig maken, en brengt hem in een kamer, waar hij de verheerlijkte

Van Branteghem schijnt graag wat grieks tussen de rest te mengen. Ook na het epigram dat als bladvuulsel uit Gregorius Nazianzenus overgedrukt werd heet het: *τέλος*. En bij de houtsnede achteraan staan naast een hebreeuwse ook twee griekse teksten rond de afbeelding.

Gekruisigde ziet en zeven stralen, die van Hem uitgaan, die zeven tot dan toe aan het mensdom onbekende of door hen onbegrepen dingen belichten : zodat Dominicus uit het Lijden des Heren begrijpt, wat God is, de ziel, de deugd etc.

O o r s p r o n k e l i j k h e i d

Is deze zevende dialoog wel oorspronkelijk, of is hij ook 'n resumé van een of ander groot werk (zoals de zes eerste dialogen het zijn tegenover de *Theologia naturalis* van Raymundus de Sabunde) ?

Bij een eerste lezing is men getroffen door de vele reminiscenties uit de christelijke overlevering betreffende de lijdensoverwegingen. Dat is echter nogal natuurlijk. Bij het vergelijken met de *Vita Christi* van Dorlant's ordesgenoot Ludolphus van Saksen, vielen mij de vele, wel eens letterlijke overeenkomsten op. Meestal gaat het om dezelfde morele of geestelijke verklaringen, die Ludolphus zelf uit de Vadertraditie en de ganse Middeleeuwse vroomheid had samengebracht ; soms om dezelfde woordelijke citaten uit de Kerkvaders. In de 20 eerste onderverdelingen (de randtitels geven als het ware de hoofdstukjes aan : zo zijn er in de van Branteghem-uitgave 'n 50-tal) is ook de orde gelijk aan die van Ludolphus : later schijnt Dorlant meer zijn eigen weg te gaan¹

¹ Wij laten hier een lijstje volgen van de parallelen tussen Dorlant en Ludolphus' *Vita Christi* (uitg. Palmé, Parijs 1870).

Viola animae (ed. 1533)	Ludolphus
Fol. 168 r	Lib. II, c. 59, n° 10 (IV, 476-7, uit Augustinus en Bernardus.)
ib.	n° 13 (p. 523).
ib.	n° 17 (p. 484, uit Ambrosius).
169 r	n° 23 (p. 488).
169 v	c. 60 n° 2 (p. 496 uit Augustinus).
170 r	n° 5 (p. 499).
ib.	n° 6 (p. 499).
170 r	n° 7 (p. 500, uit Hieron. en Beda).
170 v	n° 8 (501).
ib.	n° 11 (p. 502 uit Hieron. en Ludolphus).
171 v	n° 18 (p. 509 uit Ambrosius en Lud.).
172 r	c. 61 n° 4 (p. 516).
172 v	n° 5 (p. 517 uit de Glossa, Hieron. en Augustinus).
174 r	c. 62 n° 3 (p. 532 uit Augustinus).
174 v	n° 5 (p. 533 uit Origines).

als een die zich langzamerhand vrijmaakt van zijn model. Niet alsof hij Ludolphus vóór zich had liggen — zelfs dan zou hij hem meesterlijk hebben geresumeerd of liever er de mooiste passages uit overgenomen en aangepast — maar hij moet hem bijzonder en, naast hem, vele andere auteurs gelezen en bemediteerd hebben. Ook hij kan origineel zijn, die andermans uitlatingen bij zichzelf heeft herdacht en ze tot nieuwe eenheid heeft verwerkt.

Dit laatste is hier zeker het geval ! Dorlant plaatst zich op een heel speciaal standpunt ; er loopt een gouden eenheidsdraad door deze dialoog : alles wordt ontwikkeld vanuit de geestelijke of mystieke verklaring van de lijdensgebeurtenissen. Zo zijn niet alleen de wel zalvende maar toch door hun gezochte volledigheid wel enigszins breed uitgesponnen beschouwingen van Ludolphus,

176 r	n° 8 (p. 536).
178 r	n° 30 (p. 555).
178 v	n° 34 (p. 559).
ib.	c. 63 n° 1 (p. 563).
179 r	n° 5 (p. 566 « quaedam devota... »).
185 r	n° 46 (p. 601).
189 r	n° 15 (p. 575).

Wellicht heeft Dorlant ook het werk van zijn ordesgenoot Dionysius van Rijckel gekend : *De Passione Domini Salvatoris Dialogus* (Opera, t. XXXV, 263-309). Toch is dit geheel anders opgevat en biedt geen bewijzen voor rechtstreekse invloed. Onder de « Spuria » van St Anselmus (ML. 159, c. 271-290) bevindt zich een *Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini*. Mogelijk heeft Dorlant hem gekend en gelezen, indien hij althans als humanist niet werd afgeschrikt door het barbaars Latijn, en... door de vele banale interpretaties. B. v. Waarom de Judaskus ? — Omdat Jezus en Jacobus fel op elkaar geleden (c. 273). Waarom volgde Maria Jezus niet bij zijn vangenneming ? « Nox instabat et non expediebat ut juvenulae tunc foris invenirentur » (c. 274), wat niet belet, dat zij op de volgende bladzijde met Maria Magdalena naar het huis van Annas gaat, waar ze Petrus nog wel zijn Meester horen verloochen. Bij Caiphas hoopte Maria, dat Jezus zich wel uit de slag zou trekken om vrij te komen : « sciebam enim quod esset ingeniosus et facundus et sperabam quod se excusaturus esset, si ad iudicium veniret » (c. 276). Bij de ontkleding op Calvarië onthult zij aan de z. g. Anselmus, wat geen enkele Evangelist heeft geschreven, dat zij haar hoofddoek om de lenden van Jezus bond om Zijn naaktheid te bedekken (c. 282) enz. enz.

Uit dergelijke trekken merkt men hoe torenhoog Dorlant's dialoog zich boven deze populaire, niet eens zeer vrome elucubratie verheft, én wat de toon én wat beschouwingen betreft.

tot een bondig geheel herleid, met vrije keuze uit enkele der zeer talrijke toepassingen, « documenta » en VADERCITATEN, maar er werd een nieuwe eenheid verkregen, die met recht de lof der oorspronkelijkheid voor zich mag opeisen.

Heel de dialoog wordt ook gedragen door een der hoofdgedachten van de Nederlandse Mystiek : door de mensheid van Christus, en bijzonder door Zijn lijden, komt men tot Zijn Godheid.

Wat de stilistische eigenschappen betreft : de « ciceroniaanse » welsprekendheid, die in zijn necrologium² wordt geprezen, vindt men in zoverre bewaarheid, dat Dorlant hier een klaar, woordenrijk, haast klassiek latijn schrijft. De bondigheid echter, waarmede hij een overvloed van ideeën weet samen te vatten, zou ons eerder aan andere schrijvers uit de Oudheid doen denken dan aan Cicero ! Een paar malen citeert hij uit de Klassieken, eens uit de Eneïd³, en eens — wat bevreemden kon ! — uit de Ars Amatoria van Ovidius⁴ : men herkent hieraan de Leuvense oud-student en de voor de renaissance-stromingen openstaande geest.

Van zijn kunst om Ludolphus' gedachten bondig — en origineel ! — samen te vatten moge hier slechts één voorbeeld volgen. Op de vraag « Cur taceat Christus, falso accusatus » antwoorden :

Ludolphus : (<i>Vita Christi</i>, II, c. 60, n. 6) (Ed. Palmé, Parijs, 1870 : IV, 499) <i>Jesus autem tacebat, et nihil respondit ut ostenderet : primo, suam justitiam, quia et illi in-</i>	en Dorlant : (<i>Viola animae</i>, ed. v. Branteghem, fol. 170 r) <i>Fraeterea, Christus exhibens iusticiam siluit indignis : exerens misericordiam ne amplius pec-</i>
--	--

² Zie Ons Geestelijk Erf, 1952, blz. 297 en vv.

Dat Dorlant als stilist een goede naam had kan men ook vermoeden door het feit, dat zijn vriend de Diestenaar Jan de Blaere (Blærus), O. S. B., prior van St Jacobs te Luik, hem in 1494 de copij stuurt van zijn « Tractatus sive historia de revelatione institutionis festi Ven.^{lis} Sacramenti », met het verzoek dit manuscript te onderzoeken en te verbeteren : « quem tibi corrigendum transmittito, quem vbi ad plenum correxeris, correctum ad me remitti precor... » Dorlant vond er weliswaar niet veel aan te verbeteren : « Nihil in eo mutavi, quia fere nihil mutandum aspicere potui ». Zie : [J. Maior, S. J.] Magnum Speculum Exemplorum, ed. van Douai, 1603, Appendix, p. 69.

³ Vergilius' Aeneïd, II, 3.

⁴ Ovidius, Ars amatoria, I, 729.

*1/1. ook in Crestom.,
IV, 249.*

digni erant, et ea quae contra ipsum dicebantur erant falsa, et responsione indigna; secundo, suam misericordiam, ne illi amplius peccarent, si in malitia perdurarent; tertio...; quarto suam patientiam, ut exemplum daret contemnere calumniantium voces, et potius fortiter silere quam sine ullo profectu defendere.

Men merkt de veel gebalder stijl van Dorlant, boven de meer didactische uitgesponnenheid bij Ludolphus.

Tot besluit: naar Middeleeuwse maatstaf is het een oorspronkelijk en nieuw werk, naar renaissance-eisen letterkundig verzorgd, en naar moderne smaak geeft het menige eigen kijk op de Passie (zoals we nog zullen aantonen), en wel zo royaal in weinig bladzijden, dat de persoonlijke overdenking niet gehinderd, doch gestimuleerd wordt.

Bloemlezing uit de *Viola animae*

Wij willen hier slechts enkele passages naar voren halen, die een idee kunnen geven van Dorlant's talent. Wij beperken ons tot enkele trekken, waaruit kan blijken, hoe hij bekende vergelijkingen, parabels of « typen » uit Oud en Nieuw Verbond verrassend weet te vernieuwen.

1. — *De barmhartige Samaritaan.*

Dominicus vraagt hem te verklaren, waarom Christus aan de geselkolom wilde gebonden worden en zo wreed geslagen.

Maria antwoordt:

« Memorare fili, illius miseri, qui ab Hierusalem descendens in Hiericho incidit in latrones: qui ab eis dispoliatus, vulneribus confossus, et semiuiuus derelictus est. Ipse est Adam cum sobole sua. Porro filius Dei Christus Dominus, calamitati eius compatiens, suis vestibus spoliari voluit: vt hunc nudum, innocentiae indumento vestiret; vinculis constringi, vt compeditum absolueret; plagis

vulnerari, vt hunc saucium reformaret : et sanguinem fundere, vt semianimem ad vitam gratiae animaret. Sicuti enim vita omnis animantis in sanguine est (Leviticus, 17, 11) : ita et vita iusti in sanguine Christi est, Quem idcirco munificus miserator fundit a corpore : vt tu illum ore biberes : et corde deuotus haurires » (Fol. 175, r-v).⁵

2. — *Christus aan het kruis als een harp uitgespannen.*

Deze gedachte bevindt zich reeds in kern, in S. Augustinus' *Enarrationes in Ps. LVI* (ML, 36, 672), waar hij « psalterium et cithara » vergelijkt, en het Psalterium, dat met orgelbegeleiding geschiedt, de Goddelijke werken van Christus noemt, de citer of harp, de menselijke : « Sonet et citera : esuriat, sitiât, dormiat, teneatur, flagelletur, irrideatur, crucifigatur, sepelietur ». Hier is nochtans geen beeld opgeroepen. Bij S. Bruno Herbipolensis (*Expositio Psalmorum*. In Ps. 56, v. 11 : « Exsurge gloria mea, exsurge psalterium et cithara : exurgam diluculo ») vinden we (ML., 142, 223 C) : « [Christus] psalterium fuit : quando operabatur divina mandata. Cithara vero : gloriosam passionem significat, quae tensis nervis et ossibus dinumeratis virtutem patientiae personabat ».

Hier ziet men reeds het beeld van den Gekruiste voor de geest opgeroepen : « tensis nervis et ossibus denumeratis ».

Deze vergelijking werd in de Middeleeuwen ook ten onzent populair, zoals blijkt uit het hs. der XVe eeuw uitgegeven door J. Valckenaere, te Roeselare in 1902, onder de titel : *Het Gheestelijc Harpenspel van den Lijden ons Heren*. Het begincaput (p. 5-8) geeft al de elementen der vergelijking aan. *Sitara een herpe es een soet snaerspel, ende is ghemaect van houte en bedudet dat lijden Christi in den cruce.*

Den bodem inder herpen dat is dat harde hout des cruces.

⁵ Gezochter, doch niet onaardig is zijn bestempeling van Christus als de « ware Heliseus », die door het kruishout het ijzerharde gemoed van den mens aantrekt, zoals het hout door Eliseus in de Jordaan geworpen de daarin verzonken bijl van een medewerkman aantrok en terug bovenhaalde (2 Kon., 6, 1-7). Trouwens, niet alleen de tientallen referenties uit de H. Schrift, ook de talloze verborgen in de tekst ingeweven citaten, bevestigen wat het necrologium (zie n. 2) schrijft over zijn grote Schriftuurkennis.

... *Dat reken der snaren beteykent dat Cristus gherect wert met groten reepen aen dat cruce beide in die lancte ende in die breete.*

Die snaren maect men van lammes daermen, dat sijn die aderen des onschuldighen lammes dat Johannes bewijsede ende sprac : siet dat lam Gods dragende alder werelt sonden...

O hoe lieflijcke speelde onse Here op den stillen vrijdach, doe hij die snare toech op dat alder scarpste, doe hi seyde : Vader vergeheftet hem want si en weten nyet wat si doen... enz.

Ziehier nu hoe Dorlant dit uitwerkt : Bij de vraag « *Cur extensis nervis (crucifixus est Christus)* » ? zegt Dominicus o. a. :

(Fol. 182 v) « *Cupio tamen profundius nosse, quid illa venarum omnium acerba distentio velit exprimere. Nam sicuti in cithara nerui : ita et in cruce Salvatoris venae pertesae sunt.*

Maria. Placet quod de cithara subinfers exemplum. Nam et cithara David qua demonium a Saule pellebat⁶, Dominicae crucis typum exprimit. Nerui in cithara distenti suaue resonant : ita et Dominus in cruce dulcem cecinit melodiam. In hac cithara crucis sunt ligna duo, tres clauī, et venae corporis locum obtinent cordarum. Plectrum vero (Fol. 183 r) lingua Christi est : quo septem notulas interiori capendas auditu deprompsit. Ecce habes, mi Dominice, citharae exemplum quod dedisti.

Dominicus. Habeo fateor. Sed septem illas notulas quaeso vt audiam.

Maria. Notula prima fuit magnae pietatis, quando me desolatam virgini Ioanni commendavit dicens. Mulier ecce filius tuus. Secunda fuit mirae charitatis : quando in ipso omnium poenarum feruore, pro suis deprecatus est inimicis : Pater, inquit, ignosce illis. Tertia notula est misericordiae. Hodie mecum eris in paradiso. Quarta compassionis : dum corruptam in primis parentibus humanam naturam deplorat dicens. Deus meus, vtquid dereliquisti me ? Quorum enim assumpsit naturam, horum plangit et miseriam. Quinta fuit notula desiderii, quod expressit dicens. Sitio : salutem scilicet animarum. Sexta humilitatis et confidentiae cum dicens : Pater in manus tuas commendo spiritum meum : omnem honorem Patri tribuens, non defectum virtutis, sed confidentiam, insinuat

⁶ I Sam. 16, 23.

eiusdem se esse cum patre potestatis. Septima est notula perseverantiae : vbi ait : Consummatum est : vt et nos opera iustitiae vsque in finem consummant, mortem in cruce cum Domino sortiamur. At nunc, fili Dominice, quoties te apprehendit humana tentatio, hanc cum Daud citharam tange : et daemonium abs te citius effugabis.

Dominicus. Probe admones Christifera Virgo : nam et hoc ipsum Esaïas (Fol. 183 v) pollicetur dicens : in tympanis et in citharis et bellis praecipuis expugnabunt eum⁷. »

3. — *Jezus' doorboorde Hart, toevlucht en doorgang tot de Godheid.*

Een der overwegende beschouwingen in de *Viola animae* is deze : Christus komt goed maken, wat Adam verkorven heeft. Voortdurend wordt naar de eerste tragedie uit Boek Genesis teruggegrepen. Tot zelfs bij de meditatie van Jezus' doorboorde Zijde en Hart, waar ook weer het hoofdthema : « langs Christus' mensheid naar Zijn Godheid » terugkeert.

(Fol. 186 r) (Na te hebben aangegeven, dat de doorboorde Zijde ons de verborgen liefde van het Hart openbaart (« nam et ipsa lancea ad cor usque processit »), verklaart Maria, waarom Jezus' Zijde werd doorstoken.

« *Maria.* Nunc palam intelligis non habere filios Adam quod querulenter paradisi sibi ianuam obseratam esse. Ecce alia illis ianua patet longe illa dulcior, amenior, fructuosior. Per hanc ingredi possunt ad cor Saluatoris : a corde ad animam, ab anima in diuinam claritatis abyssum : vbi non temporales, sed qui non marcescant fructus suauissimi decerpantur ; vbi serpens deceptor nullus pertimescitur : vbi nemo aut expellitur, aut contristatur. In hanc cauernam maceriae, quoties temptaris ingredere : illic abscondere, donec transeat indignatio. »

4. — *Maria, voorafbeelding der Kerk.*

Dat Maria als « figura Ecclesiae » wordt voorgesteld, is traditioneel gemeengoed. Meestal toch gaat de vergelijking over een

⁷ Is., 30, 32. Men ziet hoe ook hier Dorlant een traditie-gegeven op eigen manier weergeeft, o. a. door de epitheta bij de zeven « noten » (kruiswoorden), en de Schriftuurverwijzing naar David, die door zijn harpspel de boze geest van Saul verdrijft.

bepaald punt, als bij S. Augustinus, over het maagdelijk baren zowel in de Kerk als bij Maria. Cf *Sermo* 213, n° 7 : (ML., 38, 1064) : « [Ecclesia] et virgo est et parit. Mariam imitatur quae Dominum peperit. Numquid non virgo sancta Maria et peperit et virgo permansit. Sic et Ecclesia et parit et virgo est... »⁸

Toch weet ik niet of Dorlant's beschouwing van Maria onder het Kruis zo maar uit een oudere auteur is overgenomen : zij lijkt mij een nieuw bewijs van zijn diepe theologische kennis en zijn mariale vroomheid. Op de vraag : Waarom stond Maria onder het kruis ? antwoordt zij zelf :

(Fol. 187, v) « *Maria*. Noveris tamen me in passione filij, typum Ecclesiae tenuisse. Haec enim cum sponsa sit Christi, et eius sanguine redempta et redimita : debet eius cruci assistere, lacrymas doloris effundere, sinu pietatis repausare, vnguento devotionis illinire⁹, sindone castitatis inuoluere, cordis hospitio sepelire : ne peccatum introeat, os sepulchri premunire. Facile enim Christus amittitur, si perfidiae reseratur ingressus. »

5. — *De goddelijke Vogelaar.*

Realistischer en uit het leven van zijn tijd gegrepen is Dorlant's vergelijking aan de valkenjacht ontleend. Bij de H. Gregorius de Grote vindt men de vergelijking van Christus met een vogel en bepaald met een gier, nl. in zijn commentaar op *Job.*, 28, 7 « *Semitam ignoravit avis, nec intuitus est oculos vulturis* ». De *cardo comparationis* verschilt echter gans. Gregorius vergelijkt Christus met een roofvogel, die, wanneer hij een prooi ontdekt, neerstrijkt om die te verslinden en aldus vaak zelf gevangen wordt. Christus

⁸ Bij S. Ambrosius Autpertus, Abbas Beneventanus vindt men in zijn *Lectio super Evangelium (in die Purificationis)* ML., 89, 1294 C : « Jam vero, dilectissimi, si quaeritur quid mystice significatum fuerit in eo quod Redemptor noster a Matre, a parentibus, ex propria civitate in Jerusalem ad templum Domini se portari voluit, invenimus ipsam gloriosam Matrem et Virginem eiusque propinquos figuram gessisse illius Ecclesiae, quae a Judaea in Apostolis creditur ». En ib. 1301 C : « Jam vero si devote, ut decet, attendamus, ipsam beatam Virginem, cuius animam gladius transfodisse perhibetur, typum Ecclesiae praetendisse reperimus, cuius animam gladius pertransivit, scil. verbum praedicationis ». Dezelfde abt zegt ook van Maria : « quae meruit sola et Mater et Sponsa vocari » (1277 A, in *Appendice*, de Assumptione B.M.V.).

⁹ Zo in de Keulse uitgave. V. Branteghem heeft verkeerdelijk : *illinere*.

ziet van uit de hoogte zijner Godheid de prooi van onze sterfelijkheid, en daalt om die te redden uit de hemel : door de dode mens te zoeken is Hij zelf in de dood gevallen¹⁰. Bij Dorlant is God de Vogelaar, die met valken jaagt, maar de mens is als de valk, die weggevlogen is en die om teruggeroepen te worden, zoals bij valkenjachten gebruikelijk was, door een rode bebloede prooi wordt gelokt : die lokkende prooi is Christus' bebloede lichaam.

(Fol. 181, r) : « *Dominicus*. Quid rationis continet illa sui corporis vndique facta disruptio ? Pendebat enim conscissus vulnere super vulnus, saucius, dissipatus, rubricatus.

Maria. Et tu ergo, Dominice, nota (vt facis) hoc rubrum reclamatorium¹¹. Habent enim aucupes eum morem, vt cum aues venaticas ad manum cupiant reuocare, rubrum eis et cruore respersum reclamatorium a longe demonstrent. Aues itaque escam arbitantes, ad nutum se reuocantis aduolitant. Peccante primo parente totum genus humanum de manu auolauerat conditoris. Sed vt posset homo vagabundus et erraticus reuocari ; Deum vnigenitus meus : san(fol. 181, v) guine conspersum in cruce reclamatorium exhibuit : quo auolantes aues ad se reuocauit. Ostendit enim cordium vulnera cito posse sanari qui pro medendis vulneribus sic vulneratus fuit. »

★

¹⁰ S. Gregorius Magnus, *Moralium Liber XVIII*, c. 34 n. 54. (ML., 76, 67) : « Quis hoc loco avis nomine, nisi ille significatur, qui corpus carneum quod assumpsit, ascendendo ad aethera libavit ? Qui apte quoque etiam vulturis appellatione exprimitur. Vultur quippe dum volat, si jacens cadaver conspicit, ad esum se cadaveris deponit ; et plerumque sic in morte capitur, dum ad mortuum animal de summis venit. Recte ergo mediator Dei et hominum Redemptor noster vulturis appellatione signatur, qui manens in altitudine divinitatis suae, quasi a quodam volatu sublimi cadaver mortalitatis nostrae conspexit in infimis, et sese de coelestibus ad ima submisit. Fieri quippe propter nos homo dignatus est, et dum mortuum animal petiit, mortem apud nos qui apud se erat immortalis invenit... »

¹¹ Reclamatorium. Zie *Synonymia latino-Teutonica* (ex Etymologico C. Kiliani deprompta) door E. Spanoghe, 1889, p. 10 : *Accipiter illecebra, reclamatorium, revocatorium*, lore, leure, loeier, luder. *Gesnerus derivat vocem a laeden quod Germanis est, Invitare ; Invitatur enim et advocatur accipiter cibo porrecto & revocatorio, ut ad manum veniat. Instrumentum est instar duarum alarum connexarum loro, cum pila aut uncino in extremitate & c.* Dus 'n lokvogel, of lokaas.

Hiermede menen wij voldoende te hebben aangetoond, dat Peter Dorlant van de Zelemse kartuize bij Diest — afgezien zelfs van het auteurschap van Elckerlyc — de belangstelling van de vroomheidshistorici ten volle verdient. Deze zevende dialoog van zijn *Viola animae* is in zijn aard een pareltje, en het lijkt volkomen gerechtvaardigd het ook nu nog in een Nederlandse vertaling¹² in het bereik te brengen van allen, die de vroomheid onzer vaders weten te waarderen, en er hun eigen zieleleven mee wensen te voeden.

Antwerpen, Mei 1953.

DR LOD. MOEREELS S. J.

SUMMARIUM

Opus Cartusiani Petri Dorlandi, quod inscribitur *Viola Animae* examinatur. Primo variae enumerantur editiones partimque describuntur. Secundo argumenta proferuntur ex quibus constat septimum dialogum *de mysteriis* nempe *Passionis D. N. J. C.* esse ab aliis (qui tantummodo *Theologiam naturalem* Raimundi de Sabunde in compendium redigunt ad modum dialogi) valde distinctum, et insuper, licet multa mutuetur a Ludolphi de Saxonia *Vita Christi*, esse parvulum tractatum concisum, unitate propria imo originalitate praeditum. In fine annuntiatur eius translatio proxime proditura in linguam neerlandicam.

¹² Bij mijn weten werd deze zevende dialoog noch heel de *Viola animae* tot nog toe in het Nederlands vertaald. Een franse vertaling wordt gesignaleerd door P. Dagens (Bibliographie Chronologique) p. 172 in het jaar 1600: *La Violette de l'âme, composée en forme de dialogue, où est très doctement traité de la nature de l'homme*, trad. Charles Blendecq, religieux de Marchiennes, Arras, 1600, Guillaume de la Rivière, in-12°.

Merken wij nog op, dat Dorlant verscheidene werkjes en dialogen aan het thema der Passie Onzes Heren gewijd heeft, die echter slechts in handschrift bestonden en bij de Geuzen-troebelen der XVIe eeuw in de Zelemse Kartuize verloren gingen. Paquot, o. c. noemt o. a. nog op: *Sermones notabiles, ex sermonibus B. Leonis Papae de Passione Domini. — Psalterium de Vita et Passione D. N. Jesu Christi. — De septem B. Mariae gladiis. — Dialogus de fraternitate compassionis B. Mariae Virginis. — De opgesomde*: « *Dialogus de mysteriis Passionis Christi* » is naar alle waarschijnlijkheid de zevende dialoog van *Viola Animae*. Bovendien geeft Paquot nog 'n druk van Leuven in 1516 op: *Dialogus de opere amoris & Passionis Christi*, waarvan het manuscript te zijnen tijde te Leuven bewaard werd getiteld: « *Dyalogus devotus inter Christum et Franciscum super charitate procuratrice salutis nostrae atque operatrice Passionis Salvatoris nostri Jesu Christi, quem compilavit Petrus Dorlant ad instantiam Francisci Cloetinghe (Franciscain à Malines)*. In-12° d'un demi-doigt 586-7). In de Zuid- en Noordnederlandse bibliotheken is dit werk, evenmin als de « *Violette de l'âme* » (zie boven) nog te vinden.